

Received: 2024/1/5

Accepted: 2024/4/28

from 239 to 261

Mohammad Hadi

Mansouri

Assistant Professor, Department
of Quranic and Hadith Studies,
University of Islamic Maarif, Qom,
Iran.

mansouri@maaref.ac.ir

An approach to the educational model of family relations in the mirror of Hadith Kisa

Abstract

Hadith of Kisa, being the occasion of the revelation of the purification verse, is a short scene from the life of the five infallible figures. This tradition lays special emphasis on explaining the relationships within the family in the lifestyle of Ahl al-Bayt; Therefore, considering the role model of Ahl al-Bayt (a) and the need to explain the relationships of family members with each other based on Quranic verses and hadiths, this article describes the type of relationships between the people of cloak in the light of hadith of Kisa, based on educational and Quranic references. Based on the research findings, the hadith of Kisa provides a model of how to interact and communicate within the family. This relationship can be analyzed in two verbal and non-verbal communication areas. In verbal communication, titles such as good and respectful address, speech etiquette and the use of affectionate words matter most. Whereas in the non-verbal way of communication, attention is to be paid on active listening, politeness in one's behavior, loving behavior, respect and neatness and good smell.

Keywords:

Educational teachings of
Hadith Kisa, family relations,
lifestyle, verbal and non-verbal
communication, the people of
cloak (Peace be upon them).

رهیافتی به الگوی تربیتی روابط خانواده در آینه حدیث کساء

چکیده

حدیث شریف کساء، شأن نزول آیه تطهیر، صحنه‌ای کوتاه از زندگی خمسه طیبه علیهم‌السلام است و اهتمام ویژه‌ای به تبیین روابط درون خانواده در سبک زندگی اهل بیت علیهم‌السلام دارد؛ از این رو با توجه به الگو بودن اهل بیت علیهم‌السلام و ضرورت تبیین روابط اعضای خانواده با یکدیگر بر اساس آیات قرآن و احادیث، نوشتار پیش رو با روش توصیفی-تحلیلی، نوع روابط میان اهل عبا را در حدیث کساء، بر اساس استنادات قرآنی و تربیتی برمی‌رسد. بر اساس یافته‌های پژوهش، حدیث کساء، ارائه دهنده الگویی از نحوه تعامل و برقراری ارتباط در حیطه خانواده است. این ارتباط در دو حوزه قابل تحلیل است. در «ارتباط کلامی» عناوینی همچون خطاب نیکو و تکریم‌گونه، رعایت ادب گفتاری، کاربست واژگان محبت‌آمیز و از منظر «ارتباط غیر کلامی»، گوش دادن فعال، رعایت ادب در رفتار، رفتار محبت‌آمیز، احترام و آراستگی و خوشبویی مورد توجه قرار گرفته است.

واژگان کلیدی:

آموزه‌های تربیتی حدیث کساء، روابط خانواده، سبک زندگی، ارتباط کلامی و غیر کلامی، آل عبا علیهم‌السلام.

۱- مقدمه

یکی از مهمترین آموزه‌های قرآنی و روایی ارائه‌ی الگوست. بر این پایه معصومان (علیهم‌السلام) در ابعاد مختلف زندگی به ویژه نحوه برخورد و معاشرت و نوع رابطه ایشان با یکدیگر، می‌تواند در روابط اعضای خانواده، سرلوحه زندگی قرار گیرد تا خوشبختی خانواده‌ها و خوشبختی و سعادت دنیوی و اخروی جامعه را در پی داشته باشد. از طرفی حدیث کساء در میان روایات اهتمام ویژه‌ای به تبیین روابط خانواده دارد. این حدیث، شأن نزول آیه تطهیر است که از طرق مختلفی نقل شده و بیانگر عصمت و عظمت اهل بیت (علیهم‌السلام) است. آنچه در همه نسخه‌های آن مشترک است، معرفی مصادیق اصحاب کساء توسط پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) همراه با رفتار و گفتاری خاص است. بعد از آن واقعه راویان بسیاری از اهل سنت و شیعیان حدیث کساء را به طرق مختلفی نقل نموده‌اند که در منابع اهل سنت و شیعیان آمده است. (ر.ک: هیثمی، ۱۴۰۸، ج ۹، ص ۱۶۸-۱۶۷؛ ابن حنبل، ۱۴۱۶، ج ۴۴، ص ۱۱۸-۱۱۹؛ ترمذی، ۱۴۱۹، ج ۵، ص ۱۹۲ و ج ۵، ص ۴۷۹؛ نسائی، ۱۴۱۱، ج ۵، ص ۱۱۳؛ ابن عساکر، ۱۴۱۵، ج ۱۳، ص ۲۰۷-۲۰۳ و ج ۱۴، ص ۱۳۸-۱۴۴؛ ابن اثیر، ۱۴۰۹، ج ۳، ص ۶۰۷ و ... (قمی، ۱۴۰۴، ج ۲، ص ۱۹۳؛ کوفی، ۱۴۱۰، ص ۳۳۲-۳۴۰؛ ابن ابی زینب، ۱۳۹۷، ص ۷۲؛ ابن بابویه، ۱۳۶۲، ج ۲، ص ۵۶۱؛ طوسی، ۱۴۱۴، ص ۳۶۸ و ۵۵۹ و ۵۶۵؛ ابن بطریق، ۱۴۰۷، ص ۳۲-۴۶؛ ابن طاووس، بی‌تا، ص ۱۰۶ و ص ۲۰۴؛ ابن طاووس، ۱۴۰۰، ج ۱، ص ۱۲۳-۱۲۹) نقل‌های متفاوتی از آن موجود است. (منصوری، قریب دوست: ۱۴۰۰، ص ۲۴۷-۲۵۱) نقل مورد نظر پژوهش پیش رو، حدیث کساء معروف در زمان حاضر به روایت جابر بن عبدالله انصاری از حضرت فاطمه زهرا (علیها‌السلام) است. (بحرانی، ۱۴۱۳، ج ۱۱، ص ۹۳) البته در برخی موارد از محتوای نقلهای دیگر نیز استفاده شده است. پیش‌فرض پژوهش، بر آن است که حدیث کساء از لحاظ سندی مورد قبول است. (منصوری، قریب دوست: ۱۴۰۰، ص ۲۵۲-۲۶۲) و تبیین قرآنی و تربیتی متن آن نیز تأییدی در جهت صدور آن از معصوم است. الگوی تعاملی خمسه طیبه (علیهم‌السلام) در حدیث کساء، منطبق با الگوی پذیرا و پویا در عالی‌ترین سطح خود در علم روان‌شناسی است، الگویی که از منظر روانشناسان، تصویری از خانواده‌ای بسیار بالنده را نشان می‌دهد که هر یک از اعضا علاوه بر به رسمیت شناختن فردیت همدیگر و احترام اجتماعی، نسبت به یکدیگر عشق می‌ورزند، خانواده‌ای که هنگام مواجهه با یکدیگر تمام وجودشان را از عمق جان و قلب به مشارکت می‌گذارند. (ر.ک: احمدی، ۱۳۸۴، ص ۱۰۱) سرزندگی و پویایی در چنین خانواده‌ای به طور کامل قابل حس است، بین روابط اعضا هماهنگی وجود دارد، خانه این افراد، گرایش دارد که سرشار از نور باشد؛ خانواده‌ای که صرف نظر از سن و سال، با صادقانه صحبت کردن و علاقه‌مندانه گوش دادن، به سادگی با کنار هم بودن، علاقه خود را به یکدیگر نشان می‌دهند. (ر.ک: ستیر، ۱۳۸۸، ص ۲۳-۲۴)

۲- پیشینه

در رابطه با موضوع ارتباط در خانواده، موضوعات مستقلى مانند «ارتباط مؤثر والدین با فرزندان» (صیامی: ۱۳۹۶)، «مهارت‌های ارتباطی همسران» (فلاح و دیگران: ۱۳۹۶)، «الگوی ارتباطات

خانواده» (دستی پور: ۱۳۹۷)، «ارتباط مؤثر در خانواده: راهکارهای مناسب برای زندگی بهتر» (فریده ابراهیم وند: ۱۳۹۹) و ... کار شده است و درباره حدیث کساء نیز شرحهایی نوشته شده که برخی نکات تربیتی و اخلاقی را مطرح نموده‌اند؛ از جمله: «روان درمانی در مکتب آل عبا (علیهم‌السلام)» (فتاحی: ۱۳۸۷ ش)، «پیام‌های اخلاقی- تربیتی حدیث کساء» (بیک خورمیزی: ۱۳۹۳ ش)، «شگفتی‌های حدیث کساء: پیام‌های اخلاقی حدیث کساء در سبک زندگی» (فریدی: ۱۳۹۵ ش)، «حدیث شریف کساء، آینه معرفت و تربیت» (ارزیده: ۱۳۹۸ ش)، «ادبستان کساء» (صغیرا: ۱۳۹۹ ش) و پایان‌نامه «دلالت‌های تربیتی اخلاقی حدیث کساء» (روحی قره چیق: ۱۳۹۶ ش) همچنین مقاله‌ای با عنوان «حدیث شریف کساء نمی از فضائل پنج تن آل عبا (علیهم‌السلام)» (فولادی: ۱۳۹۶ ش) و کنفرانسی با عنوان «خانواده و سلامت معنوی جامعه در حدیث کساء» (رکنی لموکی: ۱۳۹۶ ش)، در نهایت با عنوان نوشتار پیش رو، پژوهشی صورت نگرفته است، البته مقاله‌ای با عنوان «قرائتی تربیتی از حدیث کساء با روش تحلیل محتوا» (امرائی، نظریگی، عترت دوست: ۱۳۹۹ ش) که با استفاده از روش تحلیل محتوا، فراوانی واژگان فرازهای حدیث کساء، به الگوی تربیتی این حدیث شریف اشاره نموده، اما این پژوهش با روش توصیفی- تحلیلی به تحلیل روابط درون خانواده می‌پردازد.

۳- واژه شناسی

در ابتدا بایسته است معانی و تعاریف واژگان ارتباط، خانواده تبیین گردد.

۱-۳- ارتباط

ارتباط، فرآیندی است آگاهانه یا ناآگاهانه، خواسته یا ناخواسته که احساسات و نظرات از طریق آن ارسال، دریافت و ادراک می‌شوند. (برکو و دیگران، ۱۳۹۳، ص ۵) به عبارت دیگر، «ارتباط تبادل آگاهی‌ها، نظرات، عواطف، احساسات و مهارت‌هاست که با استفاده از واژه‌ها، تصاویر، ژست‌ها و هر چیز دیگری که بتواند فرآیند انتقال را انجام دهد، صورت می‌گیرد، انسان‌ها در فرآیند ارتباط، تجربه‌ها و درونیات خود را با دیگران درمیان می‌گذارند و شرط برقرای آن شباهت معنای مورد نظر فرستنده پیام با معنایی است که در ذهن گیرنده پیام شکل می‌گیرد» (باستانی، ۱۳۹۴، ص ۱۷) و به دو شکل است: ارتباط کلامی و غیر کلامی.

۱-۱-۳- ارتباط کلامی: یکی از ابزارهای اولیه‌ای که انسان برای تأثیر در محیط و کنترل و درک آن به کار می‌برد، سخن گفتن، کلام و گفتار است که به آن ارتباط کلامی گفته می‌شود. (باستانی، ۱۳۹۴، ص ۴۴) ارتباط کلامی، مختص محتوای کلام است، به عبارت دیگر به آنچه بر زبان آورده می‌شود، اطلاق می‌گردد. (ر.ک: فاطمی‌راد و دیگران، ۱۳۹۵، ص ۱۵) اهمیت ارتباط کلامی و زبانی تا جایی است که از منظر امیرمؤمنان (علیه‌السلام) می‌تواند سبب سپیدروی یا سیاه‌روی انسان شود (ر.ک: ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴، ص ۲۱۶؛ مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۵، ص ۵۵) و سیاه‌روی باعث چشیدن عذاب الهی گردد و سپیدروی او را غرق در دریای رحمت پروردگار کند. (ر.ک: آل عمران، ۱۰۷-۱۰۶)

از دیدگاه امام سجاد (علیه السلام) ارتباط کلامی مؤثر و گفتار نیک، سبب افزایش دارایی و رزق، تأخیر در اجل و محبوبیت میان خانواده و داخل شدن در بهشت می‌گردد. (ر.ک: ابن بابویه، ۱۴۰۰، ص ۲)

۳-۱-۲- ارتباط غیر کلامی: به ارتباط از طریق کلیه محرک‌های بیرونی، غیر از کلمات نوشتاری و گفتاری، ارتباط غیر کلامی گفته می‌شود. این نوع ارتباط شامل حرکات بدنی، مشخصات ظاهری، مشخصات صدا و نوع استفاده از فضا و فاصله است. (برکو، ۱۳۹۳، ص ۱۵۲) ارتباط غیر کلامی علاوه بر اینکه مکمل گفتار است و نگرش‌ها، هیجان‌ها و گرایش‌ها را می‌رساند، به ترسیم و توصیف محتوای پیام‌ها هم کمک می‌کند. قرآن کریم نیز به واسطه برخی ارتباطات غیر کلامی به ترسیم صحنه‌های شگفتی می‌پردازد که توجه به این ارتباطات، باعث تجربه ملموس و محسوس و درک صحیح انسان می‌گردد؛ اوج ترس و وحشت و پشیمانی جهنمیان^۱ و رضایت و شادابی و خوشحالی اهل بهشت در آخرت^۲ نمونه‌ای از این ترسیم‌هاست. ارتباطات غیر کلامی همچون آراستگی، خوشرویی، صداقت، رفتار محبت‌آمیز، در روایات نیز مورد توجه خاصی قرار دارد؛ مثلاً در روایتی از امام باقر (علیه السلام) آمده است: «لبخند زدن شخص، هنگام ملاقات با برادرش برای او پاداشی محسوب می‌شود.» (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۲، ص ۱۸۸)

مهم‌ترین آموزه تربیتی که در حدیث کساء نحوه برقراری رابطه دوسویه و نوع تعامل افراد خانواده با یکدیگر است که نوشتار پیش‌رو آن را از دو منظر کلامی و غیر کلامی تحلیل می‌نماید.

۳-۲- خانواده

خانواده نهاد مقدسی است که در قرآن کریم از آن به میثاق غلیظ (نساء، ۲۱) تعبیر شده است؛ به عبارت دیگر واحد کوچک اجتماعی که با پیمان ازدواج زن و مرد آغاز می‌گردد و با تولد فرزندان توسعه و استحکام می‌یابد؛ خانواده ابتدایی‌ترین سازمان و هسته جامعه و نقطه آغاز آن است؛ روابط میان اعضای خانواده مهمترین عنصر تشکیل‌دهنده این سازمان است (جوادی آملی، ۱۳۹۴، ص ۲۵) خانواده بیشترین تأثیر را در جامعه دارد، چراکه هر یک از اعضای جامعه در داخل خانواده پرورش می‌یابند و ارتباط مؤثر در خانواده زیربنای بهبود ارتباط در کل جامعه محسوب می‌شود. (باستانی، ۱۳۹۴، ص ۳۰۱) نوع روابط حاکم بر اعضای هر خانواده، فضایی ایجاد می‌کند که در آن احساسات و عواطف و رفتارها شکل می‌گیرد و به طور متقابل بر روابط موجود در خانواده اثرگذار است. از منظر روان‌شناسی، نوع روابط در خانواده باعث بروز رفتارهای متفاوت می‌گردد؛ بنابراین رفتار، یک «کنش» یا «واکنش» است اما رابطه، هم شامل «کنش» است، هم

۱- ر.ک: «وَهُمْ يَضْطَرُّونَ» (فاطر: ۲۷) «بیان این پنج صفت: خیره شدن چشم‌ها، کشیدن گردن‌ها، بلندکردن سرها، از حرکت افتادن پلک چشم‌ها و فراموش کردن همه فکرها، ترسیم بسیار گویایی است از هول و وحشت فوق العاده شدیدی که در آن روز به ظالمان دست می‌دهد، همان‌ها که همیشه با نگاه‌های مغرورانه و متکبرانه خویش همه چیز را به باد استهزاء می‌گرفتند، آن روز آن چنان بیچاره می‌شوند که حتی توانایی بستن پلک چشم‌ها را از دست می‌دهند. برای ندیدن آن منظره‌های هولناک فقط چشم‌ها را خیره خیره به آسمان می‌دوزند، چرا که به هر طرف نگاه کنند، منظره وحشتناکی در برابر چشم آنها است.» (ر.ک: مکارم شیرازی و دیگران، ۱۳۷۵، ج ۱۰، ص ۲۷۶-۲۷۵)

۲- ر.ک: «تَعْرِفُ فِي وُجُوهِهِمْ نَضْرَةَ النَّعِيمِ» (مطففین: ۲۴)؛ «وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاعِمَةٌ، لِسْعِيهَا رَاضِيَةٌ.» (الغاشیة، ۸ و ۹)

«واکنش»، لذا برای بررسی روابط یک خانواده، تعامل یا عمل متقابل بین دو نفر یا بیشتر مورد بررسی قرار می‌گیرد. (ر.ک: احمدی، ۱۳۸۴، ص ۹۸-۹۵)

۴- تحلیل الگوی ارتباط کلامی حدیث کساء

خطاب نیکو و تکریم‌گونه و احترام، کاربست واژگان محبت‌آمیز، رعایت ادب گفتاری و ... از جمله ارتباطات کلامی است که با بررسی فرازهای حدیث کساء به دست می‌آید.

۴-۱- خطاب نیکو و تکریم‌گونه

تکریم شخصیت انسان و احترام به او یکی از اصول تربیتی در دین اسلام است و آیات قرآن بر اساس احترام به انسان و کرامت انسانی بنا شده که ریشه در مقام خلیفه الهی انسان دارد؛ از این رو پروردگار، آدمی را مورد تکریم و ستایش خود قرار داده است. (اسراء، ۷۰) این آموزه، زیرساختی‌ترین، اصل تربیتی انسان است و در فرازهای حدیث کساء مورد توجه قرار گرفته است؛ نحوه تکریم و احترام می‌تواند به صورت غیر کلامی و کلامی ابراز شود؛ در برقراری ارتباط کلامی مؤثر، نوع خطاب افراد و نحوه صدا زدن اعضای خانواده و استفاده از القاب متناسب و تکریم توسط یکدیگر تأثیر شگرفی در رشد و تعالی فردی و اجتماعی دارد؛ به عبارت دیگر هر واژه‌ای باری روانی و عاطفی داراست که در فکر و روح شنونده تأثیرگذار است؛ نحوه صدا زدن می‌تواند وسیله‌ای برای ایجاد حس‌های مختلف برای شنونده باشد.

در قاب حدیث کساء نیز هر یک از خمسه طیبه (علیه السلام) با گزینش واژه‌های نیکو سعی در تکریم و احترام فرد مقابل دارند؛ حضرت زهرا (علیها السلام) در فرازی از حدیث کساء، پدر بزرگوار خویش را «یا ابته» و «یا رَسُولَ اللَّهِ» صدا می‌زند، همچنین امام حسن (علیه السلام) هنگام سلام، پیامبر (صلی الله علیه و آله) را «یا جَدَاهُ» و «یا مَنْ اخْتَارَهُ اللَّهُ» خطاب می‌نماید و امام حسین (علیه السلام) هنگام سلام ایشان را «یا جَدَاهُ یا رَسُولَ اللَّهِ» می‌خواند، هر یک از این واژگان بیانگر اوج تکریم شخصیت حقیقی و حقوقی حضرت رسول (صلی الله علیه و آله) است چراکه طبق آیات قرآن، انسان باید کریمانه با پدر و مادر خویش سخن بگوید و کمترین بی‌احترامی کلامی و غیر کلامی نسبت به آن دو انجام ندهد: «... إِمَّا يَلْعَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أُفْ وَ لَا تَنْهَرُهُمَا وَ قُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا» (اسراء: ۲۳) همچنین پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) با دو مورد از ویژگی‌های خاص خود، ۲ فرزندان بزرگوار خویش را وصف می‌کند که بیانگر اوج تکریم و احترام از سوی حضرت رسول (صلی الله علیه و آله) بر ایشان است؛ از منظر پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) تکریم فرزندان

۱- آیه، منحصر به زمان پیری والدین نیست، بلکه در مقام بیان وجوب احترام به ایشان و رعایت احترام تام هنگام سخن گفتن با آنها در همه زمان‌هاست. (ر.ک: طباطبایی، ۱۴۱۷، ج ۱۳، ص ۸۰)

۲- «... قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مَنْ لَمْ يُؤْمِنْ بِحَوْضِي فَلَا أُورِدُهُ اللَّهُ حَوْضِي وَ مَنْ لَمْ يُؤْمِنْ بِشَفَاعَتِي فَلَا أَنَالُهُ اللَّهُ شَفَاعَتِي...». (ابن بابویه، ۱۴۰۰، ص ۷) حضرت رسول (صلی الله علیه و آله) در حدیث کساء در پاسخ سلام، خطاب به امام حسن (علیه السلام) چنین فرموده: «وَ عَلَيْكَ السَّلَامُ يَا وَدَيِّ وَ يَا صَاحِبَ حَوْضِي» و در پاسخ امام حسین (علیه السلام) می‌فرماید. «وَ عَلَيْكَ السَّلَامُ يَا وَدَيِّ وَ يَا شَافِعَ أُمَّتِي قَدْ أُذِنْتُ لَكَ»

و آموزش آداب نیکو به آنها سبب مورد مغفرت قرار گرفتن پروردگار می‌گردد. ۱. (طبرسی، ۱۴۱۲، ص ۲۲۲؛ ابن ابی جمهور، ۱۴۰۵، ج ۱، ص ۲۵۴؛ مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱۰۱، ص ۹۵) چراکه احترام به کودک و حسن روابط والدین با کودک از اساسی‌ترین و مهمترین عامل رشد شخصیت در کودکان است، احترام به کودک، او را فردی دارای اعتماد به نفس بار می‌آورد؛ (ر.ک: قائمی، ۱۳۶۰، ص ۱۰۴) در دوره نوجوانی و جوانی نیز فرزند برای خود شخصیت و حرمت قائل است، اگر والدین، فرزند نوجوان خود را با به کار بردن الفاظی طعن‌آلود تحقیر نمایند در حقیقت این خصوصیات را به او تلقین و تزریق نموده‌اند و این آغاز انحطاط او خواهد بود؛ (سادات، ۱۳۷۲، ص ۵۱) لذا از آنجایی که تربیت فرزندان برعهده والدین است و ایشان زمینه‌ساز سعادت و شقاوت فرزند خویش‌اند، باید شخصیت فرزند را مورد توجه قرار داده و با او براساس اصل کرامت و حرمت انسان برخورد نمایند. در حدیث کساء، حضرت زهرا (علیها السلام) در پاسخ سلام، هر دو فرزند خود را «قُرَّةَ عَیْنِی وَ مَرَّةَ فُؤَادِی» می‌خواند و علاوه بر ابراز تکریم و احترام و محبت خویش به دو فرزندش، آنان را مایه آرامش زندگی‌اش، مایه خوشحالی و سرورش و قسمتی از وجود خویش وصف می‌کند که این عبارات‌ها از سوی مادر سبب ایجاد شخصیت، حس مثبت، اعتماد به نفس در وجود فرزند می‌گردد. همچنین در این حدیث شریف، حضرت علی (علیه السلام)، هنگام ورود به خانه و ملاقات با همسر گرامی‌شان، حضرت فاطمه (علیها السلام) را با خطاب «بِنْتُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ» مورد تکریم قرار می‌دهند و حضرت زهرا (علیها السلام) در پاسخ می‌فرماید: «السَّلَامُ عَلَیْکَ يَا أَبَا الْحَسَنِ وَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ» با توجه به رسم عرب که برای تکریم اشخاص، هنگام خطاب از کنیه فرد استفاده می‌کنند، حضرت زهرا (علیها السلام) نیز آن‌قدر همسر خود را گرامی داشته‌اند که ایشان را با کنیه‌ای که خدا بر حضرت نهاده، خطاب می‌فرماید. ۲. (ابن طاووس، ۱۴۱۳، ص ۱۶۹؛ مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۳۷، ص ۲۹۹) چراکه تکریم همسران توسط یکدیگر موجب حفظ شخصیت آن دو نزد هم است؛ امیر مؤمنان (علیه السلام) می‌فرماید: «أَجْمَلُوا فِي الْخُطَابِ تَسْمَعُوا جَمِيلَ الْجَوَابِ: زیبا و نیکو خطاب کنید، تا جواب زیبا و نیکو بشنوید.» (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص ۴۳۶) از منظر امام صادق (علیه السلام)، یکی از ویژگی‌های مهم زن در مقابل شوهر، ابراز علاقه او در گفتار و از طریق زبان است. (ر.ک: ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴، ص ۳۲۳؛ مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۵، ص ۲۳۷) و طبق فرموده حضرت رسول ابراز علاقه مرد به همسرش، هیچگاه از قلب زن بیرون نمی‌رود. (ر.ک: کلینی، ۱۴۰۷، ج ۵، ص ۵۶۹) افزون بر این، برخوردهای صمیمانه و تکریمانه میان همسرانی که نقش پدر و مادر را نیز ایفا می‌کنند، در پیدایش حس احترام و تکریم فرزندان نسبت به ایشان تأثیر فوق العاده‌ای دارد. (ر.ک: سادات، ۱۳۷۲، ص ۵۸)

۱- «أَكْرَمُوا أَوْلَادَكُمْ وَ أَحْسِنُوا أَدَبَهُمْ يَقْفَرُ لَكُمْ»
 ۲- «... قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَوْجَى إِلَيَّ فِي عَالَمِ الْمُسْلِمِينَ وَ سَيِّدُ الْمُسْلِمِينَ وَ قَائِدُ الْغُرِّ الْمُخَجَّلِينَ»

۲-۴- رعایت ادب گفتاری

رعایت ادب که در قرآن کریم مورد تأکید است: «قُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا» (بقره، ۸۳) انسان را از ورطه هلاکت نجات می‌دهد و در رسیدن به سعادت دنیا و آخرت نقش بسزایی دارد. در حدیث کساء، «سلام» و «اذن گرفتن هنگام ورود» از مصادیق «ادب در گفتار» است. برای ایجاد رابطه کلامی، اولین کلام، باید «سلام» باشد. (ر.ک: کلینی، ۱۴۰۷، ج ۲، ص ۶۴۴؛ ر.ک: شعیری، بی‌تا، ص ۸۹) در حدیث کساء نیز، سلام و پاسخ آن توسط اهل بیت (علیهم‌السلام) بارها تکرار شده که نشان از اهمیت آن است. «سلام کردن» از سنت‌های اصیل اسلام است که در گذر زمان وسیله‌ای برای ابراز ارادت و تکریم مخاطب به منظور تحکیم پیوندهای خانوادگی و اجتماعی در میان مسلمانان جریان دارد. در دین اسلام واژه «سلام» برای «تحیت» انتخاب شده است. (ر.ک: طباطبایی، ۱۴۱۷، ج ۵، ص ۳۲) این واژه مصدر و به معنای توافق کامل و رفع اختلاف است، (ر.ک: مصطفوی، ۱۳۶۰، ج ۵، ص ۱۸۸) با توجه به آیه ۶۱ سوره نور، حقیقت تحیت، گسترش امنیت و سلامتی بر کسی است که بر او سلام می‌کنند و امنیت و سلامتی، پاکیزه‌ترین چیزی است که در میان دو نفر که به هم می‌رسند، برقرار می‌گردد. (ر.ک: طباطبایی، ۱۴۱۷، ج ۵، ص ۱۶۶) و مراد از سلام نمودن پیامبر به افرادی که نزد ایشان می‌آمدند نیز دلیل بر پذیرا شدن و استقبال کردن و تفاهم و دوستی با آنها بوده است. (ر.ک: مکارم شیرازی و دیگران، ۱۳۷۴، ج ۵، ص ۲۵۹) در واقع خدای تعالی، پس از تشریح سنت «سلام دادن مسلمانان به یکدیگر»، آنان را با رفتار پیامبرشان یعنی سلام دادن آن حضرت به مسلمانان درحالی که سید آنان و سرورشان بود، به این ادب مؤدب نمود. (طباطبایی، ۱۴۱۷، ج ۵، ص ۳۲) و فرمود: «وَ إِذَا جَاءَكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِنَا فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ، كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ...» (انعام، ۵۴)، در حدیث کساء نیز برای شروع ارتباط، هر یک از اعضا به یکدیگر سلام می‌کنند. حتی حضرت جبرئیل نیز هنگام هبوط نزد رسول خدا (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) هم خود سلام عرض می‌کند و هم سلام و تحیت پروردگار را به حضرت رسول (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) می‌رساند. همچنین استفاده از جمله «علیک السلام» در پاسخ به جای استفاده از «سلام علیک»، بیانگر محبوبیت اعضای خانواده نزد همدیگر است؛ چنان‌که در علم بلاغت نیز وجود دارد. (حسینی شیرازی، ۱۴۲۸، ج ۱، ص ۹۰) از آنجایی که بنابر روایات، یکی از مصادیق «تحیت» در آیه چهارم سوره نساء، ۲ «سلام کردن» است، ۳ (قمی، ۱۴۰۴، ج ۱، ص ۱۴۵) پاسخ حضرت زهرا (علیها‌السلام) به سلام دیگر اعضای خانواده با عبارت «علیک السلام» و استفاده از واژگان زیبا مثل «ولدی»، «قَرَّةَ عَیْنی» و ... و پاسخ سلام حضرت رسول (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) به دختر و فرزندان و دامادشان حین ورود به کساء با عبارت «علیک السلام» و استفاده از اوصافی مانند «بضعتی»، «صاحبِ حوضی» و ... نیز مصداقی

۱- «إِذَا دَخَلْتُمْ بُيُوتًا فَسَلِّمُوا عَلَى أَنْفُسِكُمْ تَحِيَّةٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُبَارَكَةٌ طَيِّبَةٌ»

۲- «وَ إِذَا حُبِبْتُمْ يَتَحَيَّوْا بِأَحْسَنِ مِنْهَا أَوْ رُدُّهَا» (نساء، ۸۶)

۳- «از امام باقر (علیه‌السلام) چنین نقل شده که: المراد بالتحية في الآية: السلام و غيره من البر»

برای «فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا» است. توجه به همراه نمودن واژگان زیبا هنگام سلام و پاسخ سلام سبب ایجاد ارتباط عاطفی عمیقتری میان اعضای خانواده می‌گردد.

یکی از مصادیق رعایت ادب در گفتار، اذن گرفتن هنگام ورود به حریم دیگران است؛ چراکه از جمله روش‌های حفظ صمیمیت و برقراری همیشگی محبت بین افراد، حفظ حریم خصوصی یکدیگر است و تعدی به این حریم‌ها باعث ایجاد ناراحتی و کدورت می‌گردد؛ از این رو از منظر قرآن کریم، برای ورود به حریم خانواده که یکی از مصادیق آن خانه‌هاست، باید اذن گرفته شود: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّى تَسْتَأْذِنُوا وَ تَسَلِّمُوا عَلَى أَهْلِهَا ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ» (نور، ۲۷) بنابر روایات معنای واژه «استیناس» در آیه، ذکر خدا، صدای پا، سلام کردن و مانند آن است. (ر.ک: طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۷، ص ۲۱۳؛ عروسی حویزی، ۱۴۱۵، ج ۳، ص ۵۸۶؛ قمی، ۱۴۰۴، ج ۲، ص ۱۰۱؛ ابن بابویه، ۱۴۰۳، ص ۱۶۳؛ نوری، ۱۴۰۸، ج ۸، ص ۳۷۷) در حدیث کساء، «سلام نمودن» پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و امیرمؤمنان علیه السلام و فرزندان هنگام ورود به خانه مصداقی از این نوع اذن است. افزون بر این هر یک از اهل بیت علیهم السلام برای ورود به داخل کساء در کمال احترام و ادب از حضرت رسول صلی الله علیه و آله درخواست اذن می‌کنند و حضرت جبرئیل نیز هم از محضر پروردگار و هم از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله برای ورود به کساء اذن می‌گیرد، همچنین در نقل‌های دیگر حدیث کساء هنگامی که ام سلمه، یکی از همسران پیامبر صلی الله علیه و آله قصد داخل شدن به کساء را دارد و برای ورود اذن می‌خواهد، نحوه رعایت ادب هنگام اذن دادن و تبیین چگونگی رعایت ادب هنگام عدم اذن و اجازه (با استفاده از نقل‌های دیگر حدیث) الگویی ارتباطی در میان اهل عباء است. واژگان مورد استفاده حضرت رسول صلی الله علیه و آله، هنگام اذن به هر یک از خمسه طیبه علیهم السلام، بیانگر نهایت ادب و احترام و تکریم و صمیمیت حضرت با ایشان است. درباره نحوه اجازه ندادن به همسران برای ورود به کساء نیز از نقل‌های دیگر به دست می‌آید که حضرت در پاسخ به اذن ایشان، عدم رضایت خویش را با استفاده از کلماتی غیر مستقیم با نهایت حسن خلق و احترام اعلام می‌فرماید.

در برخی نقل‌ها از قول ام سلمه پس از بیان واقعه، آمده است: «وَ أَنَا مَعَهُمْ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: أَنْتِ عَلَيَّ مَكَانِكَ وَ أَنْتِ إِلَيَّ خَيْرٍ» (حسکانی، ۱۴۱۱، ج ۲، ص ۱۲۰؛ مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۳۵، ص ۲۲۷) در نقلی دیگر از زبان ام سلمه، حضرت رسول صلی الله علیه و آله چنین فرمود: «إِنَّكَ إِلَيَّ خَيْرٌ إِنَّكَ مِنْ أَرْوَاجِ النَّبِيِّ وَ مَا قَالَ: إِنَّكَ مِنْ أَهْلِ الْبَيْتِ: تو بر خیر هستی، تو از همسران نبی هستی ولی نفرمود: تو از اهل بیت هستی» (حسکانی، ۱۴۱۱، ج ۲، ص ۱۲۴؛ استرآبادی، ۱۴۰۹، ص ۴۵۱) در نقل دیگری ام سلمه می‌گوید، پیامبر صلی الله علیه و آله به من فرمود: «أَنْتِ مِنْ صَالِحِ نِسَائِي [كَذَا]» و در ادامه آرزو می‌کند که‌ای کاش حضرت به او نیز اجازه می‌فرمود. (حسکانی، ۱۴۱۱، ج ۲، ص ۱۳۳) با بررسی دیگر نقل‌های حدیث کساء، نظیر چند نمونه نقلی که ذکر شد، نحوه اذن ندادن حضرت رسول صلی الله علیه و آله سراسر همراه محبت و احترام و حسن خلق بوده تا جایی که به زعم نگارنده و بررسی نقل‌های در دسترس، در هیچ یک از آنها حضرت از واژه «لا» به معنای «نه» برای جواب منفی، خطاب به ام سلمه استفاده نفرمودند، بلکه بیشتر به در راه خیر بودن و خوب بودن ام سلمه اشاره نمودند، بنابراین با توجه به

گفتار حضرت رسول ﷺ در مقابل ام سلمه، اجازه ندادن برای انجام کار نسبت به خانواده، باید با نهایت احترام و تکریم و ادب در گفتار صورت گیرد.

۳-۴- کار بست واژگان محبت آمیز در سخن

«محبت»، یکی از نیازهای اساسی و طبیعی هر انسانی است و اساس رشد و سعادت، بدان بستگی دارد. (ر.ک: قائمی، ۱۳۶۰، ص ۱۴۵) نیاز انسان به محبت دیدن و محبت نمودن آنقدر اهمیت دارد که امام سجاد (علیه السلام) در زیارت امین الله می‌فرماید: «پروردگارا مرا دوستدار اولیاء برگزیده‌ات قرار بده و در زمین و آسمان محبوب گردان». (ابن قولویه، ۱۳۵۶، ص ۴۰) در میان خانواده محبت، اصلی اساسی و رکن حیات به شمار می‌رود؛ محبت کلامی قسمی از محبت است که بنا بر فرمایش امیرمؤمنان (علیه السلام)، چیزی اثربخش‌تر از آن برای جلب قلب انسان نیست، چراکه بیان واژه‌های محبت آمیز ساده‌ترین روش ابراز محبت است. در حدیث کساء استفاده از واژگان محبت آمیز به بهترین شکل در میان اعضای خانواده جریان دارد؛ استفاده از عباراتی چون «ولدی»، «قره عینی...»، «ثمره فؤادی» توسط حضرت زهرا (علیها السلام)، خطاب به امام حسن و امام حسین c، تقدیم واژه «علیک» بر واژه «سلام» به جای گفتن «سلام علیک» در پاسخ سلامی که حضرت زهرا (علیها السلام) به فرزندان فرمود، همه بیانگر محبت کلامی و استفاده از واژه‌های مهرآمیز مادر نسبت به فرزندان است. محبت گفتاری و ابراز علاقه، سبب استحکام رابطه عاطفی میان اعضای خانواده می‌گردد، از منظر امام باقر (علیه السلام)، اگر انسان به فردی علاقه دارد، برای پایداری بیشتر دوستی و برقراری الفت، او را از این محبت آگاه کند. (ر.ک: برقی، ۱۳۷۱، ج ۱، ص ۲۶۶) نحوه صدا زدن فرزندان در حدیث کساء، یکی از روشهای ابراز علاقه است؛ حضرت زهرا (علیها السلام) در حدیث کساء، فرزند خویش را «ولدی» می‌خواند و به وصف‌هایی هم که استفاده فرموده‌اند، «ی» اضافه نموده و ایشان را «یا قره عینی وَ ثَمَرَةَ فؤادی» وصف می‌نماید، همچنین حضرت رسول ﷺ که حضرت فاطمه (علیها السلام) را «یا بنتی وَ یا بَصْعَتی» صدا می‌فرماید، این نحوه صدا زدن، افزون بر بیان محبت، حس امنیت را نیز القا می‌کند. در آموزه‌های اسلامی نیز محبت به فرزند بسیار توصیه شده است، حضرت امام صادق (علیه السلام) می‌فرماید: «إِنَّ اللَّهَ لَيَرْحَمُ الْعَبْدَ لِيَسُدَّ جُبهَ لَوْلَدِهِ: همانا خدا، به شخصی که به فرزندش علاقه بیشتری داشته باشد، رحمت می‌فرستد.» (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۶، ص ۵۰) افزون بر این جواب سلام حضرت فاطمه (علیها السلام) به حضرت امیرمؤمنان (علیه السلام) و واژگانی که حضرت برای سلام نمودن به ایشان استفاده می‌فرماید و نوع بیان این کلمات سرشار از احترام و محبت است و در واقع محبت میان آل عبا هم به صورت کلامی و هم به صورت غیر کلامی همواره جریان دارد، به عبارت دیگر خانواده که در قرآن کریم تجلی‌گاه مودت و رحمت الهی وصف شده (روم، ۲۱) در میان اصحاب کساء مصداق می‌یابد.

۱- «مَا مِنْ شَيْءٍ أَجْلَبَ لِقَلْبِ الْإِنْسَانِ مِنْ لِسَانٍ وَلَا أَخْدَعَ لِلنَّفْسِ مِنْ شَيْطَانٍ». (قمی آمدی، ۱۳۶۶، ص ۲۱۳)

۴-۴- صدق در گفتار

«صداقت»، از ریشه «ص د ق» به معنای «راستی» و مخالف واژه «کذب: دروغ» است، (فراهیدی، ۱۴۰۹، ج ۵، ص ۵۶؛ ابن منظور، ۱۴۱۴، ج ۱۰، ص ۱۹۳) و اصل آن در گفتار خبری، استعمال می‌شود، به این معنا که در صورت مطابقت خبر با واقع، فرد صادق است و مراد از صداقت تام صداقتی است که گفتار فرد، هم با اعتقاد درونی فرد منطبق باشد هم با واقعیت خارجی؛ (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ص ۴۷۸) صدق و راستی در گفتار، معروف‌ترین، قسم صدق است. از جمله صفات مؤثر در روابط خانوادگی نیز صداقت است که زمینه اعتماد را ایجاد می‌نماید. صداقت در تحلیل روانشناختی به گفتار و رفتاری اطلاق می‌شود که فرد انگیزه و قصدی متفاوت با رفتارش نداشته باشد؛ به عبارت دیگر فرد با صراحت و روراستی و واضح صحبت نماید؛ (سالاری فر، ۱۳۸۵، ص ۱۱۷) عدم صداقت در میان هر یک از اعضای خانواده، افراد را دچار بدبینی و بی‌اعتمادی می‌کند؛ چنان‌که در روایات نیز جهت کسب اعتماد و ایجاد محبت، مهم‌ترین ویژگی صادق بودن است. (ر.ک: تیممی آمدی، ۱۳۶۶، ص ۲۱۹) در تمامی ارتباطات کلامی میان اصحاب کساء نیز وجود صداقت و راستگویی و صراحت در گفتار محسوس و قابل مشاهده است.

۵- تحلیل الگوی ارتباط غیر کلامی حدیث کساء

یکی از الگوهای تربیتی قابل اصطیاد از حدیث کساء نحوه برقراری ارتباط غیر کلامی است:

۱-۵- حالات چهره و نگاه

چهره، اولین جایگاه نشان‌دهنده وضعیت عاطفی افراد و تأمین‌کننده بازخوردهای غیر کلامی افراد نسبت به یکدیگر است و تأثیر شگرفی بر نگرش‌های میان‌فردی می‌گذارد. (ر.ک: باستانی، ۱۳۹۴، ص ۷۵) تأثیر چهره‌ای که حامل پیام‌هایی مانند محبت، صداقت، شادابی و مثبت‌اندیشی است، بر تربیت افراد نه تنها انکارناپذیر است، بلکه نامرئی، عمیق و ماندگار است. (ر.ک: محبی، ۱۳۹۶، ص ۷۹) چهره انسان ترسیمی از خواسته‌ها و درونیات او است. از منظر امیرمؤمنان، «مؤمن شادای‌اش در چهره و اندوهش درون قلبش است»؛ (ر.ک: کلینی، ۱۴۰۷، ج ۲، ص ۲۲۶) همچنین امام باقر (علیه السلام) می‌فرماید: «خوشرویی و گشاده‌رویی باعث جلب محبت و نزدیکی به پروردگار و ترشرویی و گرفتگی چهره، باعث دشمنی و دوری از اوست.» (ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴، ص ۲۹۶) واژه‌ها بیان‌کننده لحن کلام حضرت زهرا (علیها السلام) هنگام ورود اعضای خانواده به خانه، بیانگر استقبال ایشان با روی گشاده و بسیار محبت‌آمیز همراه با نهایت احترام و تکریم از پدر، فرزندان و همسر خویش است؛ همچنین خطاب‌های پیامبر به هر یک از اهل بیت (علیهم السلام) نیز نشان‌دهنده چهره پر محبت حضرت رسول (صلی الله علیه و آله) نسبت به آنهاست. البته این مسئله درباره رابطه هر یک از اصحاب کساء با یکدیگر جریان دارد. امیر مؤمنان (علیه السلام) نیز هنگام ورود به خانه با نهایت خوشرویی و احترام حضرت

فاطمه (علیها السلام) را «بنت رسول الله» صدا می‌زند؛ حضرت علی (علیه السلام) در این باره می‌فرماید: هرگاه به چهره حضرت فاطمه (علیها السلام) می‌نگریستم غم‌هایم برطرف می‌شد. ۱. (اربلی، ۱۳۸۱، ج ۱، ص ۳۶۳)

در چهره‌ها نوع نگاه تأثیر بسیاری در برقراری ارتباط غیر کلامی بین افراد دارد، مثلاً افراد هر چه یکدیگر را بیشتر دوست داشته باشند، بیشتر به چشمان هم نگاه می‌کنند و بیشتر از هم انتظار دارند. نگاه انسان هر قدر تلاقی مؤثرتری داشته باشد، صاحب آن بیشتر به عنوان فردی قوی و مؤثر نزد دیگران شناخته می‌شود؛ با نگرستن به چشمان افراد تأثیر هیجانانگیز و احساسات روانی نزد گیرنده افزایش می‌یابد. (ر.ک: باستانی، ۱۳۹۶، ص ۷۸) نوع نگاه، تأثیرات عمیقی بر روح و روان انسان می‌گذارد. طبق فرموده حضرت علی (علیه السلام): «الْعَيْنُ بَرِيدُ الْقَلْبِ: چشم، پیام‌رسان قلب است».. (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص ۶۰) بنابراین هر سو چشم رهسپار شود، دل نیز روانه خواهد شد، از این روست که قرآن کریم دستورالعمل‌های ویژه‌ای در قالب احکام نگاه ارائه داده، از جمله «غض بصر». (ر.ک: نور، ۳۱، ۳۰؛ ر.ک: مکارم شیرازی و دیگران، ۱۳۷۴، ج ۱۴، ص ۴۳۶) یکی از الگوهای ارتباطی میان اصحاب کساء نیز نگاهی سرشار از مهربانی و عطف در خانواده به یکدیگر است چراکه لحن کلام و واژه‌های استفاده شده نشان می‌دهد، اصحاب کساء هنگام صحبت با یکدیگر به طور مستقیم همراه با مهربانی به یکدیگر نگاه می‌کردند اما آنچه به طور خاص در حدیث کساء وصف شده، نگاه پیوسته حضرت زهرا (علیها السلام) به حضرت رسول (صلی الله علیه و آله) است: «وَ صَرْتُ أَنْظُرُ إِلَيْهِ وَ إِذَا وَجَّهَهُ يَتَلَاوُ كَأَنَّهُ الْبَدْرُ فِي لَيْلَةٍ تَمَامِهِ وَ كَمَالِهِ: و پیوسته به او می‌نگریستم و در آن حال چهره‌اش همچون ماه کامل در شب چهاردهم می‌درخشید.»

در آموزه‌های اسلامی نگاه مهرآمیز به چهره والدین، عبادت به شمار می‌رود (طوسی، ۱۴۱۴، ص ۳۰۷؛ مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۱، ص ۷۳) از سویی دیگر از فرزند خواسته شده تا چشم‌هایش را جز از روی مهربانی و دلسوزی به پدر و مادر خیره نکند، (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۲، ص ۱۵۸) نگاه حضرت فاطمه (علیها السلام) به حضرت رسول (صلی الله علیه و آله) نیز به جهت حب او نسبت به پدرشان است که نه تنها در حدیث کساء بلکه بنابر داده‌های روایی، یکی از سه نگاه محبوب حضرت فاطمه (علیها السلام) در دنیا شمرده شده است. (ر.ک: قیومی اصفهانی، ۱۳۷۳، ص ۱۱۴؛ دشتی، ۱۳۷۲، ص ۲۷۱) که بیانگر عشق و محبت قلبی حضرت زهرا (علیها السلام) نسبت به حضرت رسول (صلی الله علیه و آله) است، چنان‌که وابستگی عاطفی شدیدی بین این پدر و دختر وجود داشته و پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) بارها درباره حضرت فاطمه (علیها السلام) فرمود: «فاطمه پاره تن من است» (ابن بابویه، ۱۴۰۰، ص ۱۰۴؛ مفید، ۱۴۱۳، ص ۲۶۰) و «فِدَاهَا أَبُوهَا»، (ابن بابویه، ۱۴۰۰، ص ۲۳۴) سخنان جانسوز حضرت زهرا (علیها السلام) در غم از دست دادن پدر نیز گواهی بر این مدعا است: «يَا أَبَتَاهُ ... وَ الْبُكَاءُ قَاتِلُنَا وَ الْأَسَى لَأَزْمُنَا: ای پدرم، ... و گریه قصد جان ما را دارد و بدی روزگار دام‌گیرمان شده است.» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۴، ص ۱۷۶) بنابراین نگاه کردن از روی محبت به پدر

۱- «... لَقَدْ كُنْتُ أَنْظُرُ إِلَيْهَا فَتَنَكِّشُفُ عَنِّي الْهُمُومُ وَ الْأَحْزَانُ...»

۲- پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) در این باره می‌فرماید: «مَا وَكَّدَ بَارًا نَظَرَ فِي كُلِّ يَوْمٍ إِلَى أَبْوَيْهِ بِرَحْمَةٍ إِلَّا كَانَ لَهُ بِكُلِّ نَظْرَةٍ حِجَّةٌ مَبْرُورَةٌ. قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ وَ إِنْ نَظَرَ فِي كُلِّ يَوْمٍ مِائَةَ نَظْرَةٍ قَالَ: نَعَمَ اللَّهُ أَكْبَرُ وَ أَطْيَبُ»

و مادر در حدیث کساء مورد تأکید قرار گرفته و چنانکه در روایات دیگر نیز عبادت شمرده شده است. (ر.ک: صحیفه امام رضا علیه السلام، ص ۹۰)

۲-۵- گوش دادن فعال

شنیدن و گوش دادن، دو مقوله متفاوت هستند. شنیدن، عمل ادراک اصوات است. این عمل غیر ارادی بوده و فقط به دریافت محرک‌های شنیداری اطلاق می‌شود، اما گوش دادن فعالیتی انتخابی است که شامل دریافت و تفسیر محرک‌های شنیداری می‌گردد. گوش دادن دو نوع است: فعال و نافعال؛ گوش دادن فعال یکی از مهمترین عوامل مؤثر در ارتباط است و شامل سه مهارت اساسی توجه و با دقت گوش دادن، مهارت پیگیری و مهارت انعکاسی است. توجه جسمی و غیر کلامی به طرف مقابل، همان مهارت توجه است؛ با سکوت و توجه و مشاهده شنونده، سر تکان دادن و ... مهارت پیگیری شکل می‌گیرد و مهارت انعکاسی یعنی توضیحات و احساسات و معانی درک شده از گوینده به خود او نشان‌دهنده درک و فهم و پذیرش او نزد شنونده است. (ر.ک: فاطمی‌راد و دیگران، ۱۳۹۵: ۱۱۳-۱۱۲) یکی از نیازها در میان اعضای خانواده که باعث ایجاد و تداوم صمیمیت در خانواده می‌گردد، گوش دادن فعال نسبت به صحبت‌های یکدیگر است. گوش دادن فعال، سبب برداشت کامل و صحیح و درک مناسبتر دیگر اعضای خانواده، موجب ایجاد علاقه و توجه به یکدیگر، تقویت مهارت ارتباط میان اعضای خانواده، تشویق یکدیگر به بیان آزادانه و صادقانه مسائل می‌شود و از سوء تفاهم‌ها جلوگیری می‌کند، (ر.ک: حسین‌زاده، ۱۳۹۴: ۳۶۹) بنابراین محیط خانواده، محیطی گرم و صمیمی می‌گردد. با دقت در گفتگوهای هر یک اهل عبا با یکدیگر و پاسخ‌های کامل، گزیده و عبارت‌ها و واژه‌های استفاده شده توسط هر یک از آنها، نشان از گوش دادن فعال میان اصحاب کساء دارد؛ مثلاً عبارت کوتاهی که حضرت علی علیه السلام در پاسخ سؤال خود درباره ذکر این خبر در میان شیعیان از پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند، بیانگر گوش دادن فعال حضرت امیرمؤمنان علیه السلام است، چراکه کلام حضرت امیر که فرمودند: «إِذَا وَاللَّهِ فُزْنَا وَ سَعِدْنَا وَ كَذَلِكَ شِيعَتُنَا فَازُوا وَ سَعِدُوا فِي الدُّنْيَا وَ الْآخِرَةِ وَ رَبِّ الْكَعْبَةِ»، هم مهارت توجه و پیگیری ایشان در صحبت‌های حضرت رسول صلی الله علیه و آله را می‌رساند و هم مهارت انعکاسی، به این معنا که حضرت با توضیح کوتاهی از احساسات و درک خود، فهم و پذیرش و رضایت خود را به گفتار حضرت رسول صلی الله علیه و آله نشان دادند.

۳-۵- احترام

همان‌طور که مطرح شد، تکریم شخصیت انسان و احترام به او یکی از اصول تربیتی در دین اسلام است. با توجه به آیات قرآن رفتار اعضای خانواده نسبت به یکدیگر نه تنها از جهت کلامی بلکه از منظر غیرکلامی، یعنی در سلوک و رفتار نیز باید کاملاً محترمانه باشد. چنانکه احترام فرزند نسبت به والدین در آیاتی مانند «وَ اخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذُّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ وَ قُلْ رَبِّ ارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيَانِي صَغِيرًا» (اسراء، ۲۴) ترسیم شده است. امام صادق علیه السلام در پاسخ درباره تفسیر این آیه، جلوه‌های رفتاری فرزند را نسبت به پدر و مادر نام می‌برند: «لَا تَمْلَأْ عَيْنَيْكَ مِنَ النَّظَرِ إِلَيْهِمَا إِلَّا

بِرَحْمَةٍ وَرِقَّةٍ وَ لَا تَرْفَعْ صَوْتَكَ فَوْقَ أَصْوَاتِهِمَا وَ لَا يَدُكَ فَوْقَ أَيْدِيهِمَا وَ لَا تَقْدِّمْ قُدَامَهُمَا: به آن دو خیره مشو مگر با رحمت و دلسوزی، صدايت را بالاتر از صدای آن دو نبر و دستت را بالای دست آنها مبر و جلوتر از آن دو قدم برندار» (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۲، ص ۱۵۸) در سیره رفتاری حضرت سجاد (علیه السلام) آمده است: افراد از مهربانی بسیار ایشان و نیکی فراوان نسبت به مادرشان، اطلاع داشته، به همین دلیل از علت غذا نخوردن همراه با مادرشان، سؤال نمودند، حضرت در پاسخ فرمود: «إِنِّي أَكْرَهُ أَنْ تَسْبِقَ يَدِي إِلَى مَا سَبَقَتْ عَيْنَهَا إِلَيْهِ: بيم دارم به لقمه‌ای دست برم که او (مادرم) زودتر متوجه آن باشد و به همین دلیل از من برنجد». (ر.ک: ابن بابویه، ۱۳۶۲، ج ۲، ص ۵۱۸) در حضرت زهرا (علیها السلام) نیز هنگام ورود پدر به استقبال ایشان رفته و هنگام درخواست کسای یمانی، حضرت، امر پدر را اجابت نموده و کساء را خدمت ایشان می‌آوردند، استقبال از پدر و اطاعت از امر ایشان، مصداقی از احترام در رفتار است، همچنین روی آوری امام حسن (علیه السلام) و امام حسین (علیه السلام) به کساء، نیز نشان از تواضع و رعایت احترام ایشان نسبت به حضرت رسول (صلی الله علیه و آله) است. بنابر روایات افزون بر اینکه فرزندان موظف به رعایت احترام هستند، پدر و مادر نیز باید به آنها احترام بگذارند، چراکه خود ایشان مسئول ادب‌آموزی به فرزندان خویش هستند و یکی از حقوق فرزند بر پدر نیک ادب نمودن است. (ر.ک: شریف رضی، ۱۴۱۴، ص ۵۴۶) در حدیث کساء استقبال حضرت زهرا (علیها السلام) از دو فرزند عزیزشان و نحوه مخاطب قرار دادن ایشان، حاکی از احترام رفتاری مادر نسبت به فرزندان است. چنین احترامی سبب ایجاد اعتماد به نفس و حس ارزشمندی در آنها می‌گردد و از سویی دیگر بی‌احترامی و بدرفتاری و شکست‌های روانی، نتایج نامطلوبی در زندگی فرزند خواهد گذاشت و این مسئله هم در شیرخوارگی، هم کودکی و هم نوجوانی و جوانی دارای اهمیت است. در سیره حضرت رسول (صلی الله علیه و آله) آمده است که حضرت روزی امام حسین (علیه السلام) را که کودکی شیرخوار بودند از ام فضل (دایه ایشان)، می‌گیرند و به آغوش می‌کشند، در آن هنگام کودک لباس پیامبر (صلی الله علیه و آله) را تر می‌نماید و ام فضل، با شدت کودک را از حضرت رسول (صلی الله علیه و آله) جدا می‌کند که کودک به گریه می‌افتد، حضرت در این لحظه می‌فرماید: «يَا أُمَّ الْقُصَلِ إِنَّ هَذِهِ الْإِرَاقَةَ الْمَاءُ يَطَهِّرُهَا فَأَيَّ شَيْءٍ يَزِيلُ هَذَا الْعُبَارَ عَنْ قَلْبِ الْحُسَيْنِ: ای ام فضل، لباس من با آب تطهیر می‌شود ولی چه چیزی این غبار (ناراحتی و کدورت) را از قلب (فرزندم) حسین برطرف می‌کند؟» (ر.ک: نوری، ۱۴۰۸، ج ۲، ص ۵۵۷) در روایتی دیگر حضرت رسول (صلی الله علیه و آله) با ایستادن، منتظر ماندن و استقبال نمودن و بر دوش نشانیدن امام حسن و امام حسین (علیه السلام) آن دو را مورد تکریم و احترام قرار می‌دهند. (ر.ک: ابن شهر آشوب، ۱۳۷۹، ج ۳، ص ۳۸۸؛ مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۴۳، ص ۲۸۶) احترام به بازی کودکان نیز یکی دیگر از جلوه‌های رفتاری احترام و تکریم فرزندان است. (ر.ک: ابن شهر آشوب، ۱۳۷۹، ج ۴، ص ۲۴؛ مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۴۳، ص ۲۹۴) همچنین یکی از نموده‌های رفتاری احترام والدین به فرزندان در هنگام نوجوانی و جوانی، نظرخواهی و توجه و ارزش دادن به شخصیت آنهاست، مانند حضرت ابراهیم (علیه السلام) که برای انجام مأموریت الهی، نظر فرزند خویش را نیز جویا می‌شود. (ر.ک: طباطبایی، ۱۴۱۷، ج ۱۷، ص

۱- «فَلَمَّا بَلَغَ مَعَهُ السَّعْيُ قَالَ يَا بُنَيَّ إِنِّي أَرَى فِي الْمَنَامِ أَنِّي أَذْبُحُكَ فَانظُرْ مَاذَا تَرَى قَالَ يَا أَبَتِ افْعَلْ مَا تُؤْمَرُ سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّابِرِينَ»

۱۵۲) چراکه طبق فرموده پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هفت سال سوم زندگی فرزند، مرحله وزارت اوست. (ر.ک: طبرسی، ۱۴۱۲، ص ۲۲۲) علاوه بر تصویر احترام فرزند به والدین و احترام والدین به فرزند، احترام همسران به یکدیگر نیز در حدیث کساء به تصویر کشیده شده است. استقبال نمودن حضرت زهرا عَلِیْهَا السَّلَامُ هنگام ورود حضرت علی عَلِیْهِ السَّلَامُ نوعی احترام و تکریم است چنانکه در آموزه‌های اسلامی از حقوق مرد بر زن به استقبال رفتن او هنگام ورود به خانه است (ر.ک: طبرسی، ۱۴۱۲، ص ۲۱۵) و نحوه بیان خطاب‌هایی که نسبت به یکدیگر استفاده نموده‌اند، بیانگر احترام و تکریم دو همسر از سوی یکدیگر است چراکه یکی از حقوق زن این است که مرد او را گرامی بدارد و با او به نرمی سخن بگوید. (ر.ک: طبرسی، ۱۴۱۲: ۴۱۹) و از سویی دیگر سعادتمند، آن زنی است که به شوهر خود احترام بگذارد و موجب آزار همسرش نباشد؛ (ر.ک: حرعاملی، ۱۴۰۹، ج ۱۶، ص ۲۸۰) چنانکه حضرت زهرا عَلِیْهَا السَّلَامُ از قول پدر می‌فرماید: «بهترین شما کسی است که در برخورد با مردم ملایم‌تر و مهربان‌تر باشد و همسر خویش را بیشتر مورد تکریم و احترام قرار دهد.» (طبری املی صغیر، ۱۴۱۳، ص ۷۶)

۴-۵- رفتار محبت‌آمیز

در روابط کلامی بیان شد که «محبت»، یکی از نیازهای اساسی و طبیعی هر انسانی است. قسمی دیگر از روش‌های ابراز محبت، محبت غیر کلامی و رفتاری است که در حدیث کساء رفتار محبت‌آمیز به بهترین شکل در میان اعضای خانواده جریان دارد؛ در قرآن کریم، آیه ۲۳ سوره اسراء به دلیل اینکه «احسان به والدین» پس از «توحید پروردگار» قرار گرفته از واجب‌ترین واجبات شمرده شده است. (طباطبایی، ۱۴۱۷، ج ۱۳، ص ۷۹) مراد خدای متعال از عبارت «بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا»، «تحسنوا بالوالدین احسانا» است که واژه «احسان» در فعل، مقابل «اساءة»: اذیت و آزار» قرار دارد. (طباطبایی، ۱۴۱۷، ج ۱۳، ص ۷۹) با توجه به معنای لغوی واژه «حسن»، ۲ یکی از مصادیق احسان به والدین، حسن در رفتار است و در این آیه به لحن فرزندان هنگام سخن با والدین اشاره شده که با صدای بلند و اهانت‌آمیز و داد و فریاد نباشد و تأکید شده برای رعایت ادب، با ایشان با قول کریم و گفتار بزرگوارانه سخن گوید. (ر.ک: مکارم شیرازی و همکاران، ۱۳۷۴، ج ۱۲، ص ۷۶) چراکه «لحن کلام بیانگر پیام‌های درونی افراد است و خیلی از چالش‌های ارتباطی به آواگری و لحن کلام برمی‌گردد». (محبی، ۱۳۹۶، ص ۱۰۵) چنانکه در حدیث کساء نیز از واژگان استفاده شده توسط پنج تن آل عبا عَلَيْهِمُ السَّلَامُ می‌توان به لحن صمیمی و پرمحبت ایشان نسبت به یکدیگر پی برد. علاوه بر لحن فرزندان نسبت به والدین، نکاتی از قبیل دعای حضرت زهرا عَلِیْهَا السَّلَامُ بر حضرت رسول صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أُعِيدُكَ بِاللَّهِ يَا أَبَتَاهُ مِنَ الضُّعْفِ»، حاکی از لحن پر مهر دختر بر پدر

(صافات، ۱۰۲) توجه به این نکته لازم است که عبارت «بَلَّغْ مَعَهُ السَّعْيَ» نشان می‌دهد، حضرت اسماعیل به سنی رسیده بوده که می‌توانسته برای دستیابی به حوائج زندگی‌اش تلاش نماید.
 ۱- «وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا...»
 ۲- «هو ما يقابل القبيح والسئو وهذا المعنى إنما في الموضوعات الخارجية المادية، أو في المعنوية، أو في القول، أو في العمل، أو في الصفات القلبية» (مصطفوی، ۱۳۶۰، ج ۲، ص ۲۲۱): «هو ما يقابل الحسن وهو ما يكون غير مستحسن في ذاته، سواء كان في عمل أو موضوع أو حكم أو أمر قلبي أو معنوي أو غيرها» (مصطفوی، ۱۳۶۰، ج ۵، ص ۲۵۱)

است و نگاه پرمحبت حضرت فاطمه (علیها السلام) به پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله)، اطاعت بی چون و چرای حضرت زهرا (علیها السلام)، آوردن کساء برای پیامبر و اینکه حضرت زهرا (علیها السلام) خودشان کساء را دور پیامبر (صلی الله علیه و آله) قرار می دهند و گویی با دقت در چهره پدر می خواهند دریابند آیا حال پدر بهتر شده است یا خیر و نحوه کار بست واژگان محبت آمیز نشان از لحن آرام و مهربان حضرت زهرا (علیها السلام) نسبت به پیامبر (صلی الله علیه و آله) خداست که مصادیقی از رفتار مهرآمیز حضرت زهرا (علیها السلام) نسبت به پدر خویش است که شدت محبت و صمیمیت میان فرزند و والدین را به تصویر می کشد. در این حدیث رفتار محبت آمیز والدین نسبت به فرزند نیز وصف شده است چراکه یکی از خواسته های طبیعی فرزندان، محبت و دوست داشته شدن است. محبت رفتاری شامل نوازشها، بوسه ها، در آغوش گرفتنها، تبسمها و نگاه توأم با مهربانی و سخن گفتن با آهنگ محبت آمیز است. رفتار پدر و مادر با آرامش و عشق و محبت سبب انتقال چنین رفتاری به کودک می شود و او را در برقراری رابطه خوب و شاد با دیگران تا پایان عمر توانا می سازد. (ر.ک: فیض، ۱۳۹۱، ص ۶۳-۶۲ و ۶۷) محققان روانشناس طی تحقیقات طولانی برقراری رابطه و پیوند عاطفی بین والد و فرزند را دارای اهمیت بسیاری می دانند و پیوسته بر آن تأکید می کنند، چراکه احساس تسلیم پذیرش و مسئولیت پذیری فرزندان، از عشق و ارتباط عاطفی و محبتی که میان خانواده شان جریان دارد سرچشمه می گیرد، به این ترتیب برهم کنش های عاطفی میان اعضای خانواده موجب انتقال ارزشها و پرورش اشخاصی شرافتمند و با اخلاق می شود، فرزندان بر طبق معیارهای خانواده رفتار می کنند زیرا با قلبشان درک می کنند که از آنها انتظار می رود رفتار خوبی داشته باشند و درست زندگی کردن را بخشی از احساس تعلق داشتن به خانواده می دانند. (ر.ک: گامتن و دیگران، ۱۳۹۵، ص ۱۲) فرزندان، به تعبیر محبت آمیز پروردگار، هدیه های الهی هستند که خدا به هر کس بخواهد عطا می نماید (شوری، ۵۰، ۴۹؛ ر.ک: قرائتی، ۱۳۸۳، ج ۱۰، ص ۴۲۵) و فطرت آنان را بر توحید و یگانگی خود آفریده، از این روست که با فضیلت ترین اعمال نزد او دوست داشتن و محبت کردن نسبت به کودکان است. (ر.ک: برقی، ۱۳۷۱، ج ۱، ص ۲۹۳) خدای رحیم، این مهربانی را در وجود پیامبر خویش قرار داده است. (آل عمران، ۱۵۹) دقت در سیره حضرت رسول (صلی الله علیه و آله) و اهل بیت (علیهم السلام) بیانگر اوج محبت رفتاری حضرات نسبت به فرزندان است. نمونه ای از آن رفتار پر مهر و محبت پیامبر (صلی الله علیه و آله) با امام حسین (علیه السلام) است که در زمان کودکی هنگام نماز جماعت هر بار حضرت رسول (صلی الله علیه و آله) به سجده می رفت، امام حسین (علیه السلام) بر پشت ایشان سوار می شد و پاهای خود را تکان می داد و هی، هی می فرمود و حضرت در هر بار امام حسین (علیه السلام) را می گرفت و در کنار خویش روی زمین می گذاشت، این واکنش پیامبر (صلی الله علیه و آله) آن چنان مورد توجه شخصی یهودی قرار گرفت که پس از صحبت با حضرت رسول (صلی الله علیه و آله) مسلمان گشت. (ر.ک: ابن شهر آشوب، ۱۳۷۹، ج ۴، ص ۷۱)؛ (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۴۳، ص ۲۹۶) خوش رویی و تبسم نمودن به فرزندان نیز نمونه ای از محبت رفتاری است که سبب جلب محبت و صمیمیت می شود، چنان که حضرت امام صادق (علیه السلام) می فرماید: «صَنَائِعُ الْمَعْرُوفِ وَ حُسْنُ الْبَشْرِ يَكْسِبَانِ الْمَحَبَّةَ وَ يَدْخِلَانِ الْجَنَّةَ...» (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۲، ص ۱۰۳) لحن کلام و گفتار و واژگان استفاده شده توسط حضرت فاطمه (علیها السلام) به امام حسن و امام حسین (علیهم السلام) از تبسم و چهره پر مهر و محبت مادر به فرزندان خبر می دهد و جمع شدن و کنار هم قرار گرفتن اعضای خانواده ذیل کساء، حاکی از برقراری اوج صفا و صمیمیت در میان آنهاست. در حدیث کساء درباره محبت همسران

نیز وصف شده است. محبت میان همسران، تحمل سخت‌ترین مشکلات را آسان می‌کند. برقراری رابطه محبت‌آمیز نقش مهمی در استحکام خانواده، حسن رابطه و سازگاری زن و شوهر دارد. محبت هدیه‌ای الهی میان همسران است. (روم، ۲۱) رفتار محبت‌آمیز بین همسران در روایات، دارای اهمیت بسیاری است تا جایی که در روایات به عنوان سنجه محبت نسبت به اهل بیت علیهم‌السلام قرار گرفته است. (حرعاملی، ۱۴۰۹، ج ۲۰، ص ۲۴) در کلام اهل بیت علیهم‌السلام مصادیقی از محبت در رفتار به زنان و شوهران نسبت به هم بیان شده است؛ برای نمونه، حضرت علی علیه‌السلام می‌فرماید: مدارا نمودن با همسر و به نیکی همنشینی نمودن با او سبب باصفا شدن زندگی می‌گردد. (ر.ک: ابن بابویه، ۱۴۱۳، ج ۳، ص ۵۵۶) حضرت رسول صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم بهترین مردان امت خویش را کسانی معرفی می‌فرماید که نسبت به خانواده خویش ترحم داشته باشند و به آنان آزار نرسانند (ر.ک: طبرسی، ۱۴۱۲، ص ۲۱۶) و می‌فرماید: «نشستن مرد کنار خانواده‌اش نزد خدای بزرگ دوست داشتنی‌تر از اعتکاف در این مسجد من است» (ورام بن ابی فراس، ۱۴۱۰، ج ۲، ص ۱۲۲) خطاب به زنان نیز رفتارهایی محبت‌آمیز سفارش شده، از جمله استقبال و بدرقه همسر (ر.ک: ابن بابویه، ۱۴۱۳، ج ۳، ص ۳۸۹) در حدیث کساء، لحن کلام و گفتار حضرت زهرا علیها‌السلام و حضرت امیرمؤمنان علی علیه‌السلام هنگام سخن با یکدیگر و به استقبال رفتن حضرت زهرا علیها‌السلام برای ورود حضرت امیرمؤمنان به خانه، بیانگر اوج صمیمیت و عطوفت و محبت رفتاری بین ایشان است. به طور کلی محبت رفتاری در زندگی حضرت علی علیه‌السلام و حضرت زهرا علیها‌السلام به خوبی قابل لمس است؛ چنان‌که در کلام امیرمؤمنان نیز منعکس شده است: «به خدا سوگند در همه زندگی مشترک هرگز نسبت به فاطمه خشمگین نشده و هرگز او را به کاری وادار نساختم تا اینکه آن حضرت جهان را بدرود گفت و مرا به درد فراق خود گرفتار کرد و در هیچ کاری با من ناهماهنگی و ناهمسازی نمی‌کرد، او به گونه‌ای بود که هرگاه به او می‌نگریستم غم‌ها و اندوه‌هایم زدوده می‌گشت.» (اربلی، ۱۳۸۱، ج ۱، ص ۳۶۳؛ مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۴۳، ص ۱۳۴)

۵-۵- رعایت ادب در رفتار

چنان‌که در ارتباط کلامی مطرح شد، یکی از آموزه‌های تربیتی حدیث کساء تبیین چگونگی رعایت ادب توسط پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم هنگام عدم اذن به همسران برای ورود به کساء بود، در این قسمت به برخی نکات رفتاری حضرت رسول صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم (با توجه به نقل‌های دیگر حدیث کساء) اشاره می‌گردد. در یکی از نقل‌ها، ام سلمه عرض می‌کند: کساء را بلند کردم تا من هم وارد شوم ولی حضرت رسول صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم کساء را از دستم گرفتند و فرمودند: «تو بر خیر هستی.» (حسکانی، ۱۴۱۱، ج ۲، ص ۱۱۷) پیامبر اکرم با گرفتن کساء، از دست ام سلمه ایشان را متوجه می‌سازد که این مقام فقط مختص اهل بیت علیهم‌السلام است و در نقلی دیگر از زبان ام سلمه آمده است: بعد از آنکه دعای پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم درباره پسر عمویش علی و فرزندان او تمام شد، حضرت مرا داخل کساء کرد: «فَأَذْخَلَنِي فِي الْكِسَاءِ بَعْدَ مَا مَضَى دَعَاؤُهُ لِابْنِ عَمِّهِ وَ ابْنَتِهِ وَ ابْنَتَيْهِ فَاطِمَةَ» (کوفی، ۱۴۱۰، ص ۳۳۵؛ حسکانی، ۱۴۱۱، ج ۲، ص ۱۱۲) که طبق تبیین آیت الله جوادی، «این جمله نشان می‌دهد: رسول اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم خواسته است با در نظر گرفتن موقعیت و شخصیت ام سلمه، عنایتی در حق او کند تا از او دلجویی شده باشد.» (جوادی آملی، ۱۳۸۸، ص ۳۵۹) بنابراین با

توجه به نقل‌های دیگر حدیث کساء دریافت می‌شود حضرت رسول ﷺ با نهایت حسن خلق و احترام و آرامش، عدم رضایت خویش را اعلام می‌فرماید.

هر چند حدیث در مقام بیان اذن و عدم اذن است، اما به عنوان الگویی تربیتی می‌توان آن را تعمیم داد که اعلام عدم رضایت در خانواده درباره مسائل مختلف به همسر و فرزندان باید به گونه‌ای باشد که موجب رنجش خاطر و ناراحتی و کدورت بین اعضای خانواده نگردد.

۵-۶- آراستگی ظاهر / خوشبویی

در حوزه تربیت اسلامی، یکی از متغیرهای متعدد در امر تربیت، نظافت و آراستگی ظاهر است؛ چنانکه آیه ۳۱ اعراف ۱ حفظ زینتهای جسمانی و زینتهای معنوی را قانونی همیشگی برای همه عصرها می‌داند. (ر.ک: مکارم شیرازی و دیگران، ۱۳۷۴: ج ۶، ص ۱۴۸) ویژگی‌های ظاهری افراد، آشکارکننده نیات آنان، بیانگر ویژگی‌های شخصیتی و پایه قضاوت اولیه دیگران است و نه تنها در تسهیل ارتباط با دیگران نقش بسزایی دارد، بلکه سبب نگرش مثبت فرد بر خود نیز می‌گردد، لذا این ابزار می‌تواند عاملی تربیتی باشد چراکه به طور مستقیم بر نگرش و عواطف افراد تأثیرگذار است. (ر.ک: محبی، ۱۳۹۶، ص ۵۳-۵۲) در حدیث کساء با ورود حضرت رسول ﷺ به خانه حضرت زهرا (علیها السلام)، بوی خوشی کل منزل را فرا گرفت، طوری که هر یک از اهل بیت (علیهم السلام) هنگام ورود، حضور پیامبر ﷺ را در خانه حس نموده و پس از سلام به حضرت فاطمه (علیها السلام)، درباره حضور پیامبر ﷺ می‌پرسند. لذا در حدیث کساء، استفاده از عطر، به عنوان امری تربیتی به خصوص در میان اعضای خانواده مطرح است. استفاده از «بوی خوش» در احادیث بسیار تأکید شده، چراکه تأثیر شگرفی در روابط انسانی دارد زیرا افراد از طریق بوها با یکدیگر ارتباط برقرار می‌کنند، همان‌طور که بوی بد، قدرت دافعه دارد، بوی خوش، قدرت جذب افراد را دارد و می‌تواند انسان را تحت تأثیر قرار دهد. استعمال بوی خوش در بین اعضای خانواده نیز سبب ایجاد صمیمیت و محبت می‌گردد؛ یکی از مهمترین خریدهایی که پیامبر هنگام ازدواج حضرت زهرا (علیها السلام) توصیه نمودند، خرید عطر برای دخترشان بود. (ر.ک: طوسی، ۱۴۱۴، ص ۴۰؛ مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۴۳، ص ۹۴) طبق بیان پیامبر اکرم ﷺ زن در میان خانواده خود باید خوشبو باشد چراکه یکی از حقوق مرد بر همسرش، خوشبو نمودن خود با بهترین عطرهاست، (ر.ک: کلینی، ۱۴۰۷، ج ۵، ص ۵۰۸) اما در میان اجتماع استعمال بوی خوش برای خانم‌ها، نهی شده است. (ابن بابویه، ۱۳۶۲، ج ۲، ص ۵۸۷)؛ (حرعاملی، ۱۴۰۹، ج ۲۰، ص ۲۲۱)؛ (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱۰۰، ص ۲۵۵)

۴-۷- صدق در رفتار

در آیات قرآن (ر.ک: مائده، ۱۲۰، ۱۱۹) صدق انسان صادق، در دنیا، سبب رضای الهی و دستیابی او به رستگاری عظیم در آخرت است، چنین صدقی شامل تصدیق قول و فعل است. بنابراین صادقانی

۱- «یا بَنی آدَمَ خُذُوا زینَتکمُ عِندَ کلِّ مَسْجِدٍ ...»

در آخرت از صدق خود بهره می‌برند که هم در قول و هم در فعل صادق باشند. (طباطبایی، ۱۴۱۷، ج ۶، ص ۲۵۱) صداقت در رفتار و گفتار، دو مسئله درهم تنیده هستند، به طوری که اگر فرد در ارتباط کلامی یا بدنی صداقت نداشته باشد، ارتباطی متعارض شکل می‌گیرد به گونه‌ای که مفاد سخن فرد چیزی است و بقیه وجود او چیز دیگری را بیان می‌کند. (سالاری فر، ۱۳۸۵، ص ۱۱۷) در این صورت عدم صداقت فرد، باعث ناهماهنگی کلام و رفتار می‌گردد و مخاطب دچار سردرگمی می‌گردد و در واکنش دچار عمل نامناسب می‌شود؛ چنین خانواده‌هایی دچار مشکلاتی مانند بی‌اعتمادی هستند. (ر.ک: ستیر، ۱۳۸۸، ص ۷۸) بنابراین برای سلامت و بالندگی فرد و خانواده باید روابط کلامی و بدنی به صورت مستقیم روشن و صریح باشد؛ چنین ارتباطی به اعضای خانواده امکان می‌دهد که در مقابل مشکلات به طور مناسب برخورد کنند و نسبت به یکدیگر دارای تعهد باشند. (ر.ک: ستیر، ۱۳۸۸، ص ۹۲ و ۹۷) دقت در وصف روابط کلامی و غیر کلامی در حدیث کساء بیانگر وجود صداقت و منطبق بودن این دو با یکدیگر است. علاوه بر صدق در گفتار و استفاده از واژگان صادقانه، اوج صمیمیت و محبت هر یک از اصحاب کساء با یکدیگر، بیانگر صداقت و صراحت در سلوک و رفتار خمسه طیبه (علیهم‌السلام) در حدیث کساء است لذا صداقت در رفتار نیز یکی از آموزه‌های تربیتی حدیث کساء به شمار می‌رود.

۶- نتیجه‌گیری

بنابر آیات و روایات، معصومان (علیهم‌السلام) به عنوان انسان کامل و الگو معرفی شده‌اند، بنابراین نحوه برخورد و معاشرت و نوع رابطه ایشان با یکدیگر، می‌تواند در روابط اعضای خانواده، سرلوحه زندگی افراد قرار گیرد تا خوشبختی خانواده‌ها و خوشبختی و سعادت دنیوی و اخروی جامعه را در پی داشته باشد. از طرفی حدیث کساء در میان روایات گوشه‌ای از سیره عملی روابط خانوادگی پنج تن آل عبا را به تصویر کشیده است و از دیگر سو، با بیان استنادات قرآنی این روابط در حدیث کساء، می‌توان به محتوای عمیق آن پی برد. این حدیث شریف، الگویی از نحوه برقراری ارتباط را در خانواده ارائه داده است که در دو حوزه قابل بررسی است: «ارتباط کلامی» و «ارتباط غیر کلامی»؛ بر اساس حدیث کساء نوع ارتباط در «ارتباط کلامی» باید همراه با صداقت، خطاب نیکو و تکریم‌گونه، رعایت ادب گفتاری، کاربست واژگان محبت‌آمیز باشد و از منظر «ارتباط غیر کلامی» اعضای خانواده با گوش دادن فعال، رعایت ادب در رفتار، رفتار محبت‌آمیز، احترام و آراستگی و خوشبویی می‌توانند اصحاب کساء را الگوی خود قرار داده و باعث سعادت خود و جامعه شوند. در نهایت نیز چنین بدست می‌آید که متن حدیث شریف کساء نقل شده از حضرت زهرا (علیها‌السلام) بر اساس قرآن و روایات است.

منابع

- قرآن کریم، ترجمه محمدعلی رضایی اصفهانی و همکاران.
- ابراهیم وند، فریده، ارتباط مؤثر در خانواده: راهکارهای مناسب برای زندگی بهتر، تهران، بید، ۱۳۹۹ ش.
- ابن ابی جمهور، محمد بن زین الدین، عوالی اللئالی العزیزیه فی الأحادیث الدینیة، قم، دار سیدالشهداء، ۱۴۰۵ ق.
- ابن ابی زینب، محمد بن ابراهیم، الغیبة للنعمانی، تهران، صدوق، ۱۳۹۷ ق.
- ابن اثیر، عز الدین بن الأثیر أبو الحسن علی بن محمد الجزری، أسد الغابة فی معرفة الصحابة، بیروت، دار الفکر، ۱۴۰۹ ق.
- ابن بابویه، محمد بن علی، الأمالی، بیروت، اعلمی، چ ۵، ۱۴۰۰ ق.
- ابن بابویه، محمد بن علی، الخصال، قم، دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۶۲ ش.
- ابن بابویه، محمد بن علی، کتاب من لا یحضره الفقیه، قم، دفتر انتشارات اسلامی، چ ۲، ۱۴۱۳ ق.
- ابن بابویه، محمد بن علی، معانی الأخبار، قم، دفتر انتشارات اسلامی، ۱۴۰۳ ق.
- ابن بطریق، یحیی بن حسن، عمدة عیون صحاح الأخبار فی مناقب إمام الأبرار، قم، مؤسسة النشر الاسلامی، ۱۴۰۷ ق.
- ابن حنبل، احمد بن محمد، المسند، بیروت، مؤسسة الرسالة، ۱۴۱۶ ق.
- ابن شعبه حرانی، حسن بن علی، تحف العقول عن آل الرسول ﷺ، قم، دفتر انتشارات اسلامی، چ ۲، ۱۴۰۴ ق.
- ابن شهر آشوب مازندرانی، محمد بن علی، مناقب آل ابی طالب (علیه السلام)، قم، علامه، ۱۳۷۹ ق.
- ابن طاووس، علی بن موسی، سعد السعود للنفوس منضود، قم، دار الذخائر، بی تا.
- ابن طاووس، علی بن موسی، الیقین فی اختصاص مولانا علی (علیه السلام) بامر المؤمنین، قم، دار الكتاب، ۱۴۱۳ ق.
- ابن عساکر، ابو القاسم علی بن حسن بن هبة اللّٰه شافعی دمشقی، تاریخ مدينة دمشق، بیروت، دارالفکر، ۱۴۱۵ ق.
- ابن قولویه، جعفر بن محمد، کامل الزیارات، نجف، دار المرتضویة، ۱۳۵۶ ش.
- ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، بیروت، دار صادر، ۱۴۱۴ ق.
- احمدی، علی اصغر، روان شناسی روابط درون خانواده، تهران، انتشارات مهدی رضایی، چ ۲، ۱۳۸۴ ش.
- اربلی، علی بن عیسی، کشف الغمة فی معرفة الأئمة، تبریز، بنی هاشمی، ۱۳۸۱ ق.
- ارزیده، محمدعلی، حدیث شریف کساء آینه معرفت و تربیت، تهران، شفیعی، ۱۳۹۸ ش.
- استرآبادی، علی، تأویل الآیات الظاهرة فی فضائل العترة الطاهرة، قم، مؤسسة النشر الإسلامی، ۱۴۰۹ ق.
- باستانی، قادر، اصول و تکنیک های برقراری ارتباط مؤثر با دیگران، تهران، ققنوس، چ ۴، ۱۳۹۴ ش.
- بحرانی اصفهانی، عبد الله بن نور الله، عوالم العلوم والمعارف و الاحوال من الآیات و الاخبار و الاقوال (مستدرک حضرت زهرا نا امام جواد (علیه السلام))، قم، مؤسسة الإمام المهدي، ۱۴۱۳ ق.
- برقی، احمد بن محمد بن خالد، المحاسن، قم، دار الكتب الإسلامية، ۱۳۷۱ ق.

- برکو، رایام و دیگران، مدیریت ارتباطات، مترجم: دکتر سید محمد اعرابی و داود ایزدی، تهران، دفتر پژوهش‌های فرهنگی، چ ۸، ۱۳۹۳ ش.
- بیک خورمیزی، سکینه، پیام‌های اخلاقی- تربیتی حدیث کساء، مشهد، نسیم رضوان، ۱۳۹۳ ش.
- ترمذی، محمد بن عیسی، السنن، مصر، دار الحدیث، ۱۴۱۹ ق.
- تمیمی آمدی، عبد الواحد بن محمد، تصنیف غرر الحکم و درر الکلم، قم، دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۶۶ ش.
- جوادی آملی، عبدالله، خانواده متعادل و حقوق آن/ برگرفته از آثار آیت الله جوادی آملی، تحقیق و تدوین: ابراهیم جوآئمرد فرخاری، قم، اسراء، چ ۲، ۱۳۹۴ ش.
- جوادی آملی، عبدالله، شمیم ولایت، تحقیق: سید محمود صادقی، قم، اسراء، چ ۵، ۱۳۸۸ ش.
- حر عاملی، محمد بن حسن، تفصیل وسائل الشیعه إلی تحصیل مسائل الشریعه، قم، مؤسسه آل البیت (علیهم السلام)، ۱۴۰۹ ق.
- حسکانی، عبیدالله بن عبدالله، شواهد التنزیل لقواعد التفضیل، تهران، وزارت ارشاد اسلامی، ۱۴۱۱ ق.
- حسین‌زاده، علی محمد، اخلاق گفت و گو، تهران، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۹۴ ش.
- حسینی شیرازی، سید محمد، من فقه الزهراء (علیها السلام)، رشید، قم، ۱۴۲۸ ق.
- دشتی، محمد و همکاران، نهج الحیاه «راه و رسم زندگی از دیدگاه حضرت زهرا (علیها السلام)» فرهنگ سخنان فاطمه (علیها السلام)، قم، مؤسسه تحقیقاتی امیرالمؤمنین علی (علیه السلام)، ۱۳۷۲ ش.
- دشتی‌پور، محمداسد، الگوی ارتباطات خانواده، شیراز، آی درنا، ۱۳۹۷ ش.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد، المفردات فی غریب القرآن، بیروت، دارالعلم دارالشامیه، ۱۴۱۲ ق.
- رکنی ملوکنی، مقاله کنفرانس «خانواده و سلامت معنوی جامعه در حدیث کساء»، ۱۳۹۶ ش.
- روحی قره چیق، قربان، پایان‌نامه دلالت‌های تربیتی اخلاقی حدیث کساء، قم، حوزه علمیه، ۱۳۹۶ ش.
- سادات، محمدعلی، رفتار والدین با فرزندان، تهران، انتشارات اولیاء و مربیان جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۷۲ ش.
- سالاری فر، محمدرضا، خانواده در نگرش اسلام و روان‌شناسی، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۸۵ ش.
- ستیر ویرجینیا، آدم سازی در روان‌شناسی خانواده، ترجمه: بهروز بیرشک، تهران، رشد، چ ۷، ۱۳۸۸ ش.
- شریف رضی، محمد بن حسین، نهج البلاغه (صبحی صالح)، قم، هجرت، ۱۴۱۴ ق.
- شعیری، محمد بن محمد، جامع الأخبار، نجف، مطبعة حیدریه، بی‌تا.
- صغیرا، علی، ادبستان کساء، اصفهان، مهرستان، ۱۳۹۹ ش.
- صیامی، محمد، ارتباط مؤثر والدین با فرزندان، تهران، تیماس، ۱۳۹۶ ش.
- طباطبایی، سید محمدحسین، المیزان فی تفسیرالقرآن، قم، دفتر انتشارات اسلامی، چ ۵، ۱۴۱۷ ق.
- طبرسی، حسن بن فضل، مکارم الأخلاق، قم، شریف رضی، چ ۴، ۱۴۱۲ ق.
- طبرسی، فضل بن حسن، مجمع البیان لعلوم القرآن، تهران، ناصرخسرو، ۱۳۷۲ ش.
- طبری آملی صغیر، محمد بن جریر بن رستم، دلائل الإمامة، قم، مؤسسه البعثة، ۱۴۱۳ ق.
- طوسی، محمد بن حسن، الأمالی، قم، دار الثقافة، ۱۴۱۴ ق.

- عروسی حویزی، عبد علی بن جمعه، تفسیر نورالثقلین، قم، اسماعیلیان، چ ۴، ۱۴۱۵ ق.
- علی بن موسی (علیه السلام)، (امام رضا (علیه السلام))، الصحیفه امام رضا (علیه السلام)، مشهد، کنگره جهانی امام رضا (علیه السلام)، ۱۴۰۶ ق.
- فاطمی راد، محمد حسن، لیلا صابری فرد و صدیقه ناقل، روان شناسی ارتباط مؤثر، تهران، وانیلا، ۱۳۹۵ ش.
- فتاحی، سید حمید، روان درمانی در مکتب آل عباس (علیهم السلام): شرح زیارت امین الله و حدیث کساء، میرفتاح، چ ۱، ۱۳۸۷ ش.
- فراهیدی، خلیل بن احمد، کتاب العین، قم، هجرت، چ ۲، ۱۴۰۹ ق.
- فریدی، رسول، شگفتی‌های حدیث کساء: پیام‌های اخلاقی حدیث کساء در سبک زندگی، بجنورد، فرهنگ علوی، ۱۳۹۶ ش.
- فلاح، فهیمه و دیگران، مهارت‌های ارتباطی همسران، قم، کمال الملک، ۱۳۹۶ ش.
- فولادی، مجید، حدیث شریف کساء نمی از فضائل پنج تن آل عبا (علیهم السلام)، مبلغان، ش ۲۲۱، ۱۳۹۶ ش.
- فیض، جواد، رفتار پدر و مادر با کودک و نوجوان (دانشتنتی‌های لازم برای پدران و مادران، تهران، امیرکبیر، چ ۳، ۱۳۹۱ ش.
- قائمی امیری، علی، خانواده و تربیت کودک، تهران، امیری، ۱۳۶۰ ش.
- قرائتی، محسن، تفسیر نور، تهران، مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، چ ۱۱، ۱۳۸۳ ش.
- قمی، علی بن ابراهیم، تفسیر القمی، تصحیح/تحقیق: موسوی جزائری، قم، طیب، دار الکتاب، چ ۳، قم، ۱۴۰۴ ق.
- قیومی اصفهانی، جواد، صحیفه الزهرا (علیها السلام)، بی‌جا، بی‌نا، ۱۳۷۳ ش.
- کوفی، فرات بن ابراهیم، تفسیر فرات کوفی، تهران، وزارت ارشاد اسلامی، ۱۴۱۰ ق.
- کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق، الکافی، تهران، دارالکتب الإسلامیه، چ ۴، ۱۴۰۷ ق.
- گامتن، جان و جون دکلر، کلیدهای پرورش هوش عاطفی در کودکان و نوجوانان، مترجم: فرناز فرود، تهران، صابری، چ ۶، ۱۳۹۵ ش.
- مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی، بحار الأنوار الجامعه لدرر أخبار الأئمة الأطهار، بیروت، دار إحياء التراث العربی، چ ۲، ۱۴۰۳ ق.
- محبی، محمدلطیف، نقش ارتباطات غیر کلامی در تربیت از دیدگاه اسلام، قم، بوستان کتاب، ۱۳۹۶ ش.
- مصطفوی، حسن، التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، تهران، بنگاه نشر و کتاب، ۱۳۶۰ ش.
- مفید، محمد بن محمد، الأمالی، کنگره شیخ مفید، ۱۴۱۳ ق.
- مکارم شیرازی، ناصر و همکاران، پیام امام امیر المؤمنین (علیه السلام): شرح تازه و جامعی بر نهج البلاغه، تهران، دارالکتب الاسلامیه، چ ۲، ۱۳۸۵ ش.
- مکارم شیرازی، ناصر و همکاران، تفسیر نمونه، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۴ ش.
- منصور، محمدهادی، قریب دوست، آمنه، اعتبارسنجی حدیث کساء (به روایت حضرت فاطمه زهرا (علیها السلام))، دوره ۱۴، شماره ۱ - شماره پیاپی ۲۷، ۱۴۰۱، صفحه ۲۴۳-۲۷۸.

- نسائی، احمد بن علی، السنن الكبرى، بيروت، دارالكتب العلمية، ١٤١١ ق.
- نوری، حسین بن محمد تقی، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، قم، مؤسسة آل البيت (عليهم السلام)، ١٤٠٨ ق.
- هیثمی، ابوالحسن نور الدین علی بن ابی بکر، مجمع الزوائد و منبع الفوائد، بیروت، دارالکتب العلمیة، ١٤٠٨ - ١٩٨٨ م.
- ورام بن أبی فراس، مسعود بن عیسی، تنبیه الخواطر و تنزیه النواظر، قم، ١٤١٠ ق.